

PÉTER LÁSZLÓ

Az utolsó népballada, az utolsó népdal

Sokáig úgy tartották, a cséplőgépbe esett lány „történetes nótája”, *Farkas Julcsa balladája* volt az utolsó hiteles népballada. Vargyas Lajos elfogadta Kálmány Lajos adatát: a tragédia Zentán történt 1886-ban vagy a körül; első közlése, Kálmányé, 1891-ből való. (*A magyar népballada és Európa*. Bp., 1976. 2. k. 778.)

1

Most azt olvasom Cservenyák Katalin érdekes, színes tudósításában (*Penyige, lekvármúzeum, Népszabadság*, 2010. ápr. 15.), hogy a Szenke patakba veszett kilenc penyigei lány tragédiájáról szóló históriás ballada volna az utolsó:

*Ezerkilencszázötödik évbe
Kilenc kislány belehalt a vízbe.
Beleültek a hajó orrába,
Elmerültek a Szenke habjába.*

*Szatmár megye Penyige községe,
Kilenc kislány belehalt a vízbe,
Szenke vize, száradj ki, apadj ki,
De sok anya könnyeit csaltad ki.*

*Kilenc kislányt viszi a víz, viszi,
Édesanyja a partjáról nézi.
Gyere, anyám, ne hagyj benne halni,
Gyenge testem a halnak megenni.*

*Gyászba borult Penyige községe,
Kilenc kislány halva fekszik benne.
Kilenc kislány, mint a letört rózsza,
Édesanyja jajszóval siratja.*

*Utas, nézz be a temetőkertbe,
Kilenc kislány nyugszik egy szélébe.
Isten veled, kilenc letört rózsza,
Szép csendesen nyugodjál a sírba.*

A tragédia 1905. május 4-én esett meg. A lányok a Szenke túlsópartján levő Vályi-birtokra készültek menni búzáat tisztítani, és kora reggel a révnél ladikba szálltak. Az 5-6 személynek

való ladikba tizenöten. Köztük egy húszéves epilepsiás fiú, akitől a lányok elhúzódtak a ladik elejébe. Már majdnem átértek, amikor a ladik eleje hirtelen lemerült, a fara fölcsapódott, és maga alá temette utasait. A kapálódzó lányok, mint ilyenkor a tömeglélektan törvényei szerint sajnos szokásos, egymást akadályozták a menekülésben. Csak négyüknek, a révésznek és a fiúnak sikerült partra úsznia.

Haláshálóval merték ki kilenc lány holttestét a penyigeiek. Egyszerre temették el őket május 8-án. Sírjukat azóta is gondolják. Haláluk századik évfordulóján az önkormányzat emlékművet állított: az alkotás kilenc copfot és kilenc szál rózsát ábrázol. A tragédia helyszínén kopjafa áll.

2

Jóhiszemű föltételezés, hogy a penyigei lányok tragédiájáról született ballada a műfaj utolsó hazai alkotása. Ám az élete delén elhunyt szorgos vajdasági folklorista, Tóth Ferenc (1940—1980) talált ennél frissebb esemény ihlette balladát (*Kálmány Lajos nyomában*. Újvidék, 1975. 20, 207, 294.). A magyarcsernyei (ma Nova Crnja Szerbiában) Deák György 1926-ban elment a szentháromság vasárnapján, május 30-án tartott tóbai (Toba) búcsúba. Szeretője volt ott, de vetélytársa is, bizonyos Bálint József. A kocsmában összeszólalkoztak, és Bálint Jóci kést szúrt Deák Gyuri szívébe. Az erről szóló balladát Tóth Ferenc 1972-ben jegyezte le dallamostul a 68 éves Benyócki Istvánné Dékán Katalintól Egyházaskéren (Vrbica). Ez a kis észak-bánsági falu, pár kilométerre a trianoni határtól, egyébként híres a magyar folklorisztikában, mert itt élt írástudatlan napszámosként Borbély Mihály, akitől egy kötetre való mesét jegyzett le 1913-ban és adott ki (*Hagyományok*, 2. k. 1914) Kálmány Lajos, és ezzel mintát adott a nevezetes magyar folklorisztikai „iskola”, az egyéniségkutatás számára, amelyet elméleti megfontolásokkal Ortutay Gyula teremtett meg (*Fedics Mihály mesél*. Bp., 1940.), amely azóta számos mesemondó egyéniséget fedezett föl Albert Andrától Tombác Jánosig.

*Déák Gyuri elindult a búcsúra,
De nem tudta, hogy nem tér többé vissza.
Hogy nem mögy többet édősanyja elébe,
Mer' Bálint Jóci kést szúr majd a szívébe.*

*Déák Gyuri be is mönt a kocsmába,
Bálint Jóci igényöst a nyomába.
[De] Bálint Jóci belenyút a zsebébe,
Kést nyomott a Déák Gyuri szívébe.*

*– Bálint Jóci, hogy nem fájt a tē szíved,
Amikor a Déák Gyurit mögölted?
– Fájt énnéköm, de mán akkó késő volt,
Mer' piros vére a padlón már mind elfolyt.*

*Édősanyám, mossa ki az ingömet majd fehérre,
Hónap mögyök a csendbiztos úr elébe!
– Csendbiztos úr, adjon Isten jó napot!*

– Adjon Isten, Bálint Jóci, mi bajod!?
 – [De] Nagy a bajom, szívem nyomja [j]a bánat,
 Hogy egy kislányé’ mögöltem a komámat.

– Bálint Jóci, kár vót néköd azt tönni,
 Egy kislányé’ a komádat mögölni.
 – [De] csendbiztos úr, régön vót ellenségöm,
 Hogy az a kislány nem löhet feleségöm.

Déák Gyuri nagy udvara de csöndös,
 Odaszát egy kis pacsirta, de veszélyös.
 [De] mindég csak azt csicsörögte anyjának:
 [Hogy] hirtelen halála lött a fiának.

Kitötték a holttestét az udvarra,
 [De] nincs, aki végig-végig sirassa.
 Mos’ látszik mög, ki az apátlan árva,
 Mer’ csak édösanyja borult koporsójára.

Déák Gyurit viszik a temetőbe,
 Előtte sétát a szeretője.
 Fölszakadt a magos sarkú cipője,
 Nem lösz többet Déák Gyuri kedvese.

Az énekmondó hozzátette: „asztán nyóc évig be vót zárva ez a Bálint Jóci”.

Deák Gyuri balladája tehát mindeddig az utolsó hiteles és eredeti magyar népballada. Természetesen a folklóralkotások törvényszerűségei szerint eredeti, azaz a hagyományból táplálkozik, annak a fordulatait alkalmazza, hiszen a népköltészet alaptörvénye, hogy *a változatokban él*. Ugyanez érvényes a népdalra is. Szövegére, dallamára egyaránt.

Mindenki ráismer pl. a *kitették a holttestet az udvarra* formulára. Ez a közismert sor Szerdahelyi József *Tündérkastély* (1833) című népszínművéből folklorizálódott:

Kitették a holttestét az udvarra,
 Nincsen, aki végig-végig sirassa.
 Most tetszik még, ki az igazi árva,
 Sénki sē borul a borul a koporsójára.

A *végig-végig* szópár, a *tetszik meg* ige nem a néptől való; őrzí a műköltői eredetet.

3

Az utolsó, hiteles magyar népdalt meg Bartók Béla jegyezte föl 1918 júliusában a Vésztő melletti Kertmeg-pusztán, ahol a rokoni vendégeskedést népdalgyűjtéssel tette hasznosabbá. Feleségének írta 14-én vagy 15-én: „Az utóbbi négy napon aratólányoktól felszedtem egy csomó bolhát és 90 népdalt, a bolhát pajtájukban esténként szöveglejegyzés közben, a dallamokat pedig a tarlón du. 5 és 8 között. Van köztük 25 új dallam is. (Lesz megint mit másolni, ha

hazajöttem.) És sok katonanóta. Sokkal érdekesebb falura menni katonanótákat gyűjteni, mint kaszárnyákba.” (*Bartók Béla családi levelei*. Szerk. Ifj. Bartók Béla. Bp., 1981. 277–278.)

Ezek közt volt ez a közismert katonanóta:

*Kimegyék a doberdói harctérre,
Föltekinték a csillagos nagy égre:
Csillagos ég, merre van a magyar hazám,
Merre sirat engem az édesanyám?*

*Édesanyám, hol fogok én meghalni?
Hol fog az én piros véröm kifolyni?
Lengyelország közepibe lesz a sírom,
Édesanyám, arra kérem, ne sirjon.*

Kodály Zoltán *Iskolai énekgyűjteményének* (1943) 1. kötete eddig közli a szöveget. Nem tudom, honnan, ismerek még egy versszakot:

*Föladom a levelem a póstára,
Elküldöm a babám kis falujába.
Olvasd, babám, a vérrel írott leveletem,
Muszka földön hagyom az életemet.*

Ezen is érezni némi kántori fogalmazást. A nép nem „a babám kis falujába” küld levelet, hanem néven nevezi a falut: kis Tápénak, Nagyabonynak vagy Csornának... A „vérrel írott levelet” sem érzem népköltészeti formulának. De ha ilyet önmagától nem alkot is a nép, tapasztalatom szerint a műköltői származású (*gesunkenes Kulturgut*) alkotásokkal szemben a népi ízlés a folklorizálódásban már engedékenyebb: kétségtelenül ezt is befogadta.

Bartók azt írta gyűjtőhelyül e dal kottájára: *Körösladány*. Mivel azonban ő nem járt Körösladányban, nyilvánvaló, hogy körösladányi aratólánytól jegyezte le. S mivel a doberdói harcok 1915 júniusától tartottak, ez a dal csak ez után keletkezhetett.

A népköltészet alaptörvénye: változatokban él. Ennek is megvolt az előzménye: 1906-ban jegyezte föl szülőfalujában, Kibéden (Maros-Torda m.), és közölte az *Ethnographiában* Sep-ródi János. Úgy kezdődik: *Jaj, Istenem, hol fogok én meghalni...*

4

Nem tudok olyan hiteles magyar népdalról, amely ilyen pontosan keltezhető és 1918. július 15-nél későbbi. Ahogy 1926. május 30. után született másik népballedáról sem.